
Kulturna povijest Oktobarske revolucije – sto godina kasnije

Danijela LUGARIĆ VUKAS

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Uvod: budućnost Oktobarske revolucije*

“Samo jedna tvrdnja ima, ili može imati, objektivnu realnost: da ništa na svijetu nije nemoguće”

(Lev Šestov: *Apoteoza neukorijenjenosti – Apofeoz bespočvennosti*, 1905)

1.

Oktobarska revolucija 1917. događaj je dvojne (dvostruke) prirode – u povijesti, ali i u pamćenju. Ona je zbir povijesnih činjenica koje su zabilježene u povijesnim dokumentima i arhivima (“statično” znanje), ali i življeno iskustvo, odnosno aktivan proces obnavljanja predodžbi o prošlosti u individualnoj i kolektivnoj svijesti.

Kao događaj u povijesti Oktobarska revolucija vezuje se uz zbivanja koja su započela 25. listopada 1917. (po “starom”, julijanskom kalendaru, odnosno 7. studenog po “novom”, gregorijanskom kalendaru). Tog je dana, naime, relativno malen broj boljševika nasilno oduzeo carsku vlast, odnosno svrgnuo privremenu vladu A. F. Kerenskog, čije je sjedište bilo u Zimskom dvorcu. Već sljedeći dan osnovana je privremena vlada radnika i seljaka (*Sovnarkom*, odnosno Sovjet narodnih komesara), na čelu s V. I. Leninom. Oktobarska revolucija, dakako, nije bila izolirani događaj takve, pobunjeničke, revolucionarne prirode u ruskoj povijesti. Kao što navodi kulturni povjesničar J. Billington u knjizi *Ikona i sjekira (The Icon and the Axe: An Interpretative History of Russian Culture, 1970)*: “Revolucije 1917. godine zbile su se sred dubokog kulturnog preokreta koji boljševizam nije začio i nije namah prekratio” (Billington 1988: 549).

Niz povijesnih političkih odluka i događaja nije samo doveo do ove prijelomnice, važne i za rusku/sovjetsku i za povijest Europe, nego ju je i omogućio. Primjerice, godine 1861. car Aleksandar II. provodi tzv. seljačku reformu (*Krest' janska reforma*), koja je značila konačno ukidanje kmetstva, što je do određene mjere emancipiralo i politički osvijestilo seljaštvo koje je dotad bilo posve deprivirana društvena klasa (za-

nimljivo je naglasiti da te iste, 1861. godine, na drugom dijelu svijeta započinje Američki građanski rat, koji završava ukidanjem ropstva¹). Time je napravljen, u povijesnom smislu, prvi iskorak u smjeru izvlačenja (društveno zaostale, u načelu feudalne) Rusije prema suvremenijim te 19. i 20. stoljeću primjerenijim formama društvene organizacije. Tijekom 1860-ih godina objavljuju se prvi romani koji se detaljnije i neposrednije bave aktualnim društvenim problemima – klasnom, ekonomskom i rodnom neravnopravnošću (primjerice *Čto delat? – Što da se radi?* Nikolaja Černyševskog 1867). Iste godine ruskoj čitateljskoj publici postaje dostupno Marxovo kapitalno djelo *Kapital* na njemačkome jeziku. Ruski su cenzori propustili tekst iz dvaju razloga: 1. smatrali su da tekst neće biti razumljiv ruskim čitateljima (nezanemarivo je naglasiti da ni sami nisu prepoznali revolucionarni potencijal teksta); 2. smatrali su da se društveni i ekonomski problemi kojima se Marx bavi ne odnose na rusku svakodnevicu te da, slijedom, na nju nisu primjenjivi. Prvi je prijevod Marxova *Kapitala* na strani jezik bio onaj ruski, i to 1872. (prvo izdanje) te potom odmah 1873, što vrlo dobro svjedoči o tome da su Marxove teze o političkoj ekonomiji među ruskom čitateljskom publikom pale na vrlo plodno tlo. Godine 1874. narodnjaci (*narodniki*, od “narod”, koji se u ovoj formaciji promatra kao klasna činjenica), oformljeni tijekom '60-ih godina među intelektualcima koji su svoje anticarističke stavove oblikovali oslanjajući se (i) na romane A. Hercena (*Kto vinovat?*

* Istraživanje i priprema za tematski blok rađeni su u sklopu projekta “Neomitologizam u kulturi 20. i 21. stoljeća” Hrvatske zaklade za znanost (br. projekta 6077).

¹ Zanimljiva je podudarnost i ta da je u godini objavljivanja Turgenjevovih *Lovčevih zapisa* (1852, *Zapiski ohotnika*), koji su bitno pridonijeli oblikovanju svijesti o položaju seljaštva u ruskom u načelu predindustrijskom društvu, objavljen i roman *Čiča Tomina koliba* (*Uncle Tom's Cabin*), koji je u onodobnom američkom društvu potaknuo razmišljanja, pa i otvorenije debate, o položaju robova.

– *Tko je kriv?*, 1846) i Černyševskog, putuju selima, s misijom prosvjete i needuciranog i društveno te klasno neosvijestjenog seljaštva, kao i njihovim poticanjem na revolt, što je rezultiralo i prvom otvorenije revolucionarnom organizacijom *Zemlja i volja*, koja je okupljala niz narodnjaka. Godine 1881. ubijen je Aleksandar II. (Zanimljivo je spomenuti da neki povjesničari književnosti upravo tu godinu i taj događaj smatraju početkom moderne ruske književnosti.) Nizovi događanja odvijali su se tijekom velike gladi 1891–1892, kada je od neishranjenosti, distrofije i epidemije kolere stradao golem broj stanovništva, posebice u ruralnim sredinama. Međutim, osim što je glad tijekom tih godina imala velike posljedice po ekonomski, društveni (demografski) razvoj ruskog društva, političke su posljedice bile, unatoč tomu što su djelomice bile neočekivane, i u tom trenutku nesagledive. Naime, u suvremenoj je historiografiji postalo gotovo opće mjesto tumačiti upravo glad 1891–1892. kao glavni okidač u ponoru koji se nepopravljivo produbljivao između ruskih klasa – autokratske carske vlasti, aristokracije i naroda, sastavljenog mahom od seljaštva i radništva, jer je kriza tijekom tih godina nepovratno politizirala i društveno osvijestila potlačene klase (krajem 19. stoljeća rusko je društvo bilo piramidalne strukture, sa šačicom “vladajućih”, odnosno carskom obitelji, svećenstvom i aristokracijom na vrhu, te brojnim radništvom i s gotovo 80–85 posto seljaštva na dnu piramide). Car Nikolaj II. (1894–1917), koji je na vlast došao nakon relativno kratke vladavine Aleksandra III, bio je posve nezainteresiran i neosjetljiv za društvene probleme naroda kojemu je trebao služiti. Unatoč ekonomskoj krizi koja je potresala onodobnu Rusiju, Nikolaj II. bio je zainteresiraniji za stvaranje kolekcije Fabergeovih jaja te prikaze carske obitelji na njima nego za glad i siromaštvo seljaka i radnika. Godinu dana nakon njegova dolaska na vlast prvi su put uhićeni Lenin i drugi pripadnici socijaldemokratske partije; nastavljaju se štrajkovi radnika u tekstilnoj industriji. Krajem 90-ih godina osnivaju se socijaldemokratske stranke; 1902. Lenin objavljuje, oslanjajući se na istoimeni tekst Černyševskog, tekst *Što da se radi? Gorući problemi našeg pokreta (Čto delat’? Nabolevšie voprosy našego dviženija)* sa znamenitom tezom da proletarijat nema i ne može imati klasnu svijest, te se osniva Partija socijalista-revolucionara (*SR – èsery*). Rusiju potresaju štrajkovi među radnicima i nemiri među seljaštvom; 1903. dolazi do tzv. Kišinevskih pogroma; Rusko-japanski rat traje od 1904. do 1905; 1906. obilježile su agrarne reforme. Godine 1911. ubijen je Stolypin, koji je odigrao značajnu ulogu u gušenju revolucije 1905; nekoliko godina kasnije započinje Prvi svjetski rat, Sankt-Peterburg je preimenovan u Petrograd. Osim ratnih zbivanja, državu potresaju brojni štrajkovi; u veljači (po starom kalendaru) dolazi do revolucije, nakon koje je slijedila abdikacija Nikolaja II. i oformljenje privremene vlade. Nakon Oktobarske revolucije i preuzimanja vlasti 1918. ubijni su članovi

carske obitelji. Njihova su tijela zakopana na nepoznatim lokacijama. Od 1918. do 1922. u Rusiji traje građanski rat.

Kao događaj u povijesti Oktobarsku revoluciju određuju prije svega antiratni ciljevi, internacionalizam (što je sadržano i u simbolici zvijezde petokrake, naime pet krakova označava tendenciju širenja komunističkih / socijalističkih ideja na pet kontinenta) i “utopijski impuls” (Jameson 2009: 415–416). Jamesonovo shvaćanje “utopijskoga impulsa”, odnosno njegovo inzistiranje na razlikovanju “impulsa” od “utopijskoga programa” važno je (i) za naše poimanje Oktobarske revolucije kao dvojnog događaja – u povijesti i pamćenju. Naime, u tekstu *Utopija kao replikacija (Utopia as Replication, 2009)* F. Jameson navodi da je “utopijski program” politički projekt čija je realizacija povezana s djelovanjem Komunističke partije nakon preuzimanja vlasti u oktobarskom preokretu, kao i s logikom totalitarnoga u negativnom smislu te riječi (v. također Petrovskaja 2012: 110). “Utopijski impuls”, koji odzvanja u različitim tekstovima kulture, nalazi se na suprotnom polu u odnosu na “utopijski program”. Taj je impuls povezan s “kolektivnim nadama i težnjama, koje se prelažu na razini simboličke forme [...]” (*ibid.* 111) u različitim kulturnim praksama – u književnosti, na filmu, u popularnoj kulturi itd. “Utopijski impuls”, načelno i nužno fragmentaran i nezavršen (jer je riječ o primarno estetsko-mogućnosnom, a ne političko-konkretnom impulsu), u permanentnom je stanju vlastitoga nastajanja i uvijek nove artikulacije: on “radi s fragmentima: nije simbolički nego alegorički; ne odgovara utopijskoj praksi, nego izražava utopijsku žudnju i ulaže je na niz neočekivanih i skrivenih, prikriivenih, iskrivljenih načina” (Jameson 2009: 415). Taj impuls funkcionira po logici suprotnoj od totalitarne logike – naime, po performativnoj logici obećanja, dakle logici kojom ne upravljaju kategorije istinito-lažno, nego uspješno-neuspješno.²

Po svom je “utopijskom impulsu”, u Jamesonovu shvaćanju, Oktobarska revolucija događaj koji je samo obilježio početak određenog razdoblja u kulturnoj povijesti, ali koji samim događajem (ili građanskim ratom, ustanovljenjem sovjetske države 1922, prvom petoljetkom ili sl.) nije završio, nego u bitnom opsegu traje i danas. Kao događaj u pamćenju, Oktobarska revolucija je repozitorij “neslućenih zadovoljenja želja” (*ibid.* 416), ali i *aktivni proces* oblikovanja, strukturiranja i organiziranja sjećanja (v. Brkljačić, Prlenda 2006: 17). U tom kontekstu razmatrana, Oktobarska

² U tome smislu kritike primjerice filmova Sergeja Ėjzenštejna koje govore da njegovi filmovi – unatoč programatskoj nakani da ponovno, no sada estetskim sredstvima i u okvirima medija filma, uprizore povijesne događaje i, čineći to, namjerice fabriciraju stvarne događaje (te tako ruskog redatelja i njegove filmove tumače kao neuvjerljivo propagandističko štivo) – u najmanju su ruku, kada ih promatramo iz perspektive metodološkog protokola performativnih činova, neuvjerljive, neplauzibilne, promašene biti.

revolucija ne promatra se kao povijesna činjenica (odnosno kao ono što je završeno te, kao takvo, pripada prošlosti), nego kao afektivno iskustvo koje se nastavlja i u kojem možemo i danas sudjelovati. Tom, kulturnom poviješću, sadašnjošću, pa i budućnošću Oktobarske revolucije, bave se prilozi u ovom tematu, u kojima nas je zanimalo na koje je načine, kojim estetskim i retoričkim sredstvima te umjetničkim postupcima Oktobarska revolucija oblikovana u pamćenju, estetski i društveno posredovana, s kakvim aksiološkim težištima u različitim nacionalnim i kulturnim sredinama te u različitim vremenskim razdobljima.

2.

Vrijedi naglasiti da spomenutoj dvojnosti Oktobarske revolucije, odnosno dvjema razinama njezina postojanja u suvremenoj svijesti, odgovaraju dva tipa vremena: službeno, “kozmogonijsko” vrijeme same revolucije, vrijeme koje je, kako navodi S. Buck-Morss u tekstu *Svijet iz snova i katastrofa (Dream-world and Catastrophe)*, “pobjednička partija upisala u teleološki hod same povijesti” (Buck-Morss 2000: 112). Tom se službenom vremenu suprotstavlja unutarnje vrijeme, afektivni doživljaj njegova protjecanja, odnosno vrijeme življenog iskustva i konkretnih umjetničkih praksi, vrijeme, ako hoćemo, *očuđenja Revolucije kao povijesnog događaja*. Naime, dok je u povijesnom smislu ona značila smrt carske obitelji, diktaturu proletarijata i uspostavljanje nove države na radničko-seljačkim temeljima, u užem kulturno-povijesnom smislu razdoblje prije, tijekom i neposredno nakon Oktobarske revolucije na mnogim je razinama težilo – upotrijebimo li poznatu tezu V. Šklovskog o nužnosti izvođenja percepcije iz “ralja” automatizacije u tekstu *Umjetnost kao postupak (Iskusstvo kak priem, 1917)* – ne samo očuditi povijesno iskustvo nego i propitati što uopće poimamo pod varljivom sintagmom “povijesnoga iskustva”.

Kraj 90-ih godina 19. stoljeća do prvog Stalinovog petogodišnjeg plana (1928–1932) James Billington stoga s pravom i točno naziva “električnim dobom” ruske kulture: “Kao elektrika – koja se tijekom ovog razdoblja širila Rusijom – nova kulturna strujanja unela su novu energiju i osvetljenje u svakodnevni život” (Billington 1988: 549) te kratkim “interludijem slobode” (*ibid.* 553), kojim su dominirale tri karakteristike: prometejstvo, senzualizam i apokaliptičnost. Prva karakteristika, prometejstvo, opisuje vjerovanje da je čovjek, kada je u potpunosti svjestan svojih istinskih moći, kadar mijenjati svijet u kojem živi (*ibid.*). Najradikalniji je izraz ta karakteristika pronašla u ruskoj ideji bogograditeljstva (*bogostroitel' stvo*), koja je pretpostavljala da i (deprivirani) proletarijat ima moć promijeniti svijet koji ga okružuje, kao i pokretu kozmista koji su tvrdili da će, kao što je pisao A. Kuz'min, “zvijezde postrojiti u redove i zauzdati Mjesec” (*ibid.*). Čak ni interesi prema novim

oblicima estetskog izražavanja (A. Skrjabin u glazbi; K. Malevič i V. Kandinskij u slikarstvu; zaumni jezik V. Hlebnikova i A. Kručenyha u književnosti; radovi ruske formalne škole; filozofija V. Solov'eva, N. Berdjaeva i V. Rozanova itd.) zapravo – kako navodi J. Billington – nisu bili samo unutarestetske, unutar-književne, unutarumjetničke naravi, odnosno nisu bili izraz ravnodušnosti prema društvenim pitanjima, već upravo suprotno: uzbuđenje zbog njihove mogućnosti rješavanja uz pomoć “alkemije umjetnosti” (*ibid.*). Umjetnost kao ono što ne samo da prikazuje, nego ima moć da preobrazi stvarni svijet, što je ključno obilježje prometejske crte ovog razdoblja ruske kulturne renesanse, na zanimljiv se i epistemološki uzbudljiv način može povezati s poznatim Bourdieuovim tvrdnjama o tome da polje kulture nije u potpunosti strukturirano kroz moć (političku i/ili ekonomsku), nego da funkcionira kao zasebna “strukturirajuća struktura” (eng. *structuring structure*), što znači da može činiti oboje – organizirati prakse kulturnog izražavanja i njihovu percepciju (Bourdieu 1984: 170). Polje kulture po Bourdieuovu shvaćanju funkcionira po načelu povratne sprege: istodobno odražava određeni sadržaj, ali ga i (nepovratno) mijenja, značajno doprinosi razvoju njegove simboličke strukture. Na taj način oni koji neposredno stvaraju kulturne prakse (spisatelji, filmski stvaratelji, skladatelji itd.) neposredno participiraju u kruženju ne samo simboličkog, nego i ekonomskog kapitala u polju kulture.

Druga karakteristika, senzualizam, odnosi se na intenzivan interes prema čulnosti, tjelesnosti (simbolička figura Dioniza na mjestu Isusa Krista, koji se, kao što je primijetio V. Rozanov, nikada nije nasmijao ili oženio, što je onodobnim umjetnicima bilo izrazito odbojno, prema Billington 1988: 574), što britanski kulturolog interpretira kao odgovor, reakciju prema dugotrajnom moralizmu i asketskom puritanstvu radikalne tradicije (*ibid.* 569). Stoga ne treba iznenađivati to što je primjerice u Solov'evljevoj koncepciji Sofije kao “vječne ženstvenosti” / “mudrosti Božje” upravo Lev Tolstoj, zbog njegova krajnjeg puritanizma u kasnijim fazama života, bio – unatoč tomu što je stvorio jednu od najputenijih junakinja u ruskoj književnoj tradiciji, Annu Kareninu – utjelovljenje Antikrista. Jedan je od najradikalnijih izraza tog senzualizma bio onaj V. Rozanova, koji je nietzscheanski tvrdio da je svaki moral stvar racionalizacije (*ibid.* 574) te da je stoga potreban novi tip nadčovjeka koji će imati hrabrosti živjeti izvan i iznad, “s one strane” ograničavajućih kategorija dobra i zla. U tom senzualizmu, ipak, ne može se ne vidjeti odjek u suštini romantičarskog jezika čežnje, neostvarive ljubavi, njezine (vječne) usmjerenosti prema budućnosti, što se opet na vrlo zanimljiv i kompleksan način isprepleće s “optimalnim projekcijama” (A. Flaker) jezika Revolucije i njezinih ciljeva ili, ako hoćemo, Jamesonovih “utopijskih impulsa”. U trećoj karakteristici razdoblja, apokaliptičnosti, Billington pronalazi nusproizvod nerazriješene psihološke napetosti izme-

đu senzualizma (“mali”, “niski” ciljevi) i prometejstva (“veliki”, “visoki” ciljevi), što je svojevremeno tako zagonetno, a opet tako precizno i estetski sofisticirano, izrazio A. Blok enigmatičnom figurom Isusa Krista na kraju vibrantne poeme *Dvanaestorica (Dvenadcat’*, 1917–1918).

Ovaj ćemo uvod zaključiti lucidnom opaskom Waltera Benjamina, koja na vrlo spretan način sumira naše shvaćanje značenja Oktobarske revolucije danas, kao i opravdava naslov ovoga teksta, koji, pomalo blasfemično, govori o budućnosti Oktobarske revolucije. Naime, u svojim je spisima o značenju povijesti Benjamin pisao:

Povijest je predmet konstrukcije, čije mjesto nije formirano u homogenom i praznom vremenu, nego u onom vremenu koje je ispunjeno “ovdje-i-sada” [Jetztzeit]. Za Robespierrea je rimska antika bila prošlost ispunjena “ovdje-i-sada”, koju je izbacio iz kontinuuma prošlosti. Francuska je revolucija o sebi mislila kao o modernom Rimu. Citirala je antički Rim na isti način kao što moda citira kostime iz prošlosti. [...] Skok u otvoreno nebo povijesti je dijalektički skok, kao što je Marx konceptualizirao i revoluciju. (Benjamin 1974)

Kao što upućuju Benjaminove rečenice, upravo su konstrukcije, odnosno ponavljanja u obliku slikâ i predodžbi – ono što postoji unaprijed, što povijesnom vremenu i povijesnom događaju u njihovoj teleološkoj progresivnosti *prethodi*. U našem je poimanju Oktobarska revolucija upravo ona simbolička konstrukcija, ona predodžba, ona slika u kojoj se prošlo, sadašnje i buduće dijalektički stapaju u jedan posve novi (estetski, začudan) kronotop.

O tome, o tim začudnim kronotopima, koji govore o simboličkoj strukturi Crvenoga Oktobra, njegovim vezama s prošlošću i budućnošću, i iznova ga stvaraju u našoj svijesti, svaki na svoj način i iz svojih disciplinarnih perspektiva, govore tekstovi u ovome tematu.

U Berlinu, 25. listopada 2017.

LITERATURA

Benjamin, W. 1974. *On the Concept of History. Gesammelten Schriften I:2*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. <http://members.efn.org/čdredmond/ThesesonHistory.html>. Pristup 25. 10. 2017.

Billington, Dž. (Billington, J.) 1988. *Ikona i sekira. Istorija ruske kulture, jedno tumačenje*. Beograd: Radna organizacija “Rad”.

Bourdieu, P. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Massachusetts: Harvard University Press.

Brkljačić, M.; Prlenda, S. 2006. “Zašto pamćenje i sjećanje?” U: Brkljačić, M.; Prlenda, S. (ur.) *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing. Tehnička knjiga. Str. 9–18.

Buck-Morss, S. 2000. *Dreamworld and Catastrophe. The Passing of Mass Utopia in East and West*. The MIT Press.

Jameson, F. 2009. “Utopia as Replication”. U: Jameson, F. *Valences of the Dialectic*. London, New York: Verso. Str. 410–434.

Petrovskaja, E. V. 2012. *Avangard i zapret na izobraženje (k voprosu o “realizme” avangarda)*. U: Petrovskaja, E. V. (ur.) *Kul’ tura i revoljucija: fragmenty sovetskogo opyta 1920–1930-h gg*. Moskva: IFRAN. Str. 109–126.